

„Debreceni” ügynök rövid élete

Egyszerű történet 1959–60-ból

A magyar politikai rendőrség különböző szervezeti egységei 1958-ban 3354 hálózati személyt – 956 ügynököt, 123 rezidenst és 2275 informátort – szerveztek be (továbbá 461 találkozási és 52 konspirációs lakást létesítettek).¹ Írásomban egy átlagos ügynöki beszervezést mutatok be a fennmaradt iratok alapján, egyet a 3354, illetve 956 esetből – már amennyire átlagos lehet egy konkrét ügy. Egy folyamat, egy állambiztonsági művelet bemutatása a célom, ezért a hálózati személy polgári nevét nem közlöm, sőt az egész cselekménysorozat helyszínét adó megyét és székhelyét sem nevezem meg. (Akit nagyon érdekel, járjon utána...) A történet így is érthető, már csak azért is, mert a főszereplője tulajdonképpen nem az ügynök(jelölt), hanem az őt tanulmányozó és beszervező operatív tiszt.

Kell

Hornyák Miklós rendőr főhadnagy, a megyei rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztálya 5., azaz belsőreakció-elhárító alosztályának tisztje² 1959. május 28-án tett javaslatot F. gyerekgyógyász főorvos ügynöknek történő beszervezésére. A fő indokot az képezte, hogy a megyei rendelőintézetben és a megyeszékhely körzeti orvosai között mintegy negyven „osztályidegen, ellenséges beállítottságú személy” dolgozott. (Név szerint öt főorvost említett: az egyik 600 holdas nagybirtokos, a másik a nyilas párt aktív tagja volt, a harmadik valaha pálinkafőzdével és 40 hold szőlőbirtokkal rendelkezett, a negyedik a Keleti Bajtársi Szövetség tagja és a Gestapo kapcsolata volt, míg az ötödik az 1956-os eseményekben vett részt a városi tanács egészségügyi osztályán.) Az ellenség helyzetét megkönnyítette, hogy a rendelőintézetet vezető főorvosnő támogatta a fenti, „polgári nézeteket valló” személyeket. A főhadnagy szerint az ellenséges elemek jelenléte a város orvostársadalmában már önmagában veszélyeztette a párt egészségügyi politikájának végrehajtását, ráadásul az utóbbi időben azok csoportosulását tapasztalták. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy összejártak egymás lakásán, ahol politizáltak és – többek között – „a mezőgazdaság szocialista átszervezése”, azaz az erőszakos téeszervezés ellen nyilatkoztak, másrészt anyagilag segítették és álláshoz juttatták az 1956-os szerepvállalásuk miatt nehéz helyzetbe került orvosokat. Így került a rendelőintézetbe F. is, aki a szomszéd megye egyik járási székhelyének kórházában volt a munkástanács elnöke, és akit megyei ellenőrző főorvosnak kívántak kinevezni.

A megyei politikai rendőrség nem rendelkezett ügynökséggel a rendelőintézetben, így nem tudta hatékonyan ellenőrizni a fenti társaságot. Hornyák főhadnagy úgy látta, F. ideális személy lenne erre a feladatra: jó kapcsolatot tartott fenn a rendelő dolgozóival, köztük az ellenséges beállítottságú személyekkel, akik származása és 1956-os szerepvállalása miatt bíztak benne, sőt keresték a társaságát. A javaslat F.-et értelmiségi származásúként írja le, bár apja vasúti tisztviselő volt. Ő maga 1947-ben végezte el az orvosi egyetemet, négy évig a gyermekklinikán dolgozott, majd 1951-ben került az említett járási kórházba (itt a gyerekosztályt és a fertőző osztályt vezette). 1956-ban ő lett a kórház munkástanácsának az elnöke, ebben a minőségében részt vett a kommunista funkcionáriusok eltávolításában, és utasítást adott a vörös csillag leverésére. 1957. június 1-jével büntetésből a mi megyénk egyik községébe helyezték (nevezzük ezt K.-nak), ahonnan 1959 januárjában a rendelőintézet vezetőjének támogatásával a megyeszékhelyre került körzeti orvosnak.

F. személyét alkalmassá tette a hálózati munkára, hogy magatartása ugyan „kispolgári” volt, és elsősorban „polgári beállítottságú” személyek társaságát kereste, ám „látszólag”

elismerte a szocialista fejlődés eredményeit. Megbízhatóságát bizonyította, hogy amikor bizalmas információkért fordult hozzá a megyei politikai rendőrség, készségesen a rendelkezésükre állt, és minden tájékoztatást megadott az állambiztonságot érdeklő személyekről. Ebben Hornyák főhadnagy szerint szerepet játszhat az is, hogy „komoly” 1956-os tevékenységet fejtett ki, ám a felelősségre vonás alól kivonta magát azzal, hogy „illegálisba” vonult. Lojalitását mutatta az is, hogy ezekről a beszélgetésekről senkinek sem beszélt, legalábbis a „Kovács Péter” fedőnevű informátornak nem, akivel F.-et ellenőrizték.³

Arról, hogy a városi tanács egészségügyi osztálya és a rendelőintézet hemzseg az osztályidegen személyektől, Hornyák főhadnagy pár nappal korábban egy külön jelentést is készített, amelyből kiderül, hogy nemcsak az orvosok (ebből a rendelőt vezető főorvosnő mellett hat személyt említ név szerint), hanem még az asszisztensnők és gépírók is az ellenség köréből kerültek ki. Méghozzá azért, mert az ellenséges csoportosulás tagjai a „káderek” átmentése érdekében „álszakembereket” helyeznek adminisztratív munkakörbe. A bajok fő okozóját most is az intézményvezetőben látta, aki értelmiségi származású, testvére Amerikában „anotónusz” professzor (a kifejezés az eredetiben is idézőjelben szerepel...), templomba jár, az MSZMP-be jelentkezőket igyekszik lebeszélni és így tovább.⁴

Az 1959 januárjában a megyeszékhelyre kerülő F. azonnal Hornyák Miklós látókörébe kerülhetett, hiszen már februárban jellemzést kért az orvostól az „Újhelyi Imre” fedőnevű, civilben vélhetően a megyei tanács egészségügyi osztályán dolgozó ügynökétől. „Újhelyi” ismertette F. főbb életrajzi adatait (nagyjából azokat, amelyek a beszervezési javaslatban is szerepelnek). „Valamit tett ezekben a napokban” – írja az ügynök 1956-ról, és ezzel hozza összefüggésbe, hogy 1957 márciusában K.-ban pályázott meg egy körzeti orvosi állást, amelyet csak júliusban foglalta el, mert megvárta, amíg a kórházban eldőlt a sorsa. Innen a rendelőintézet vezetőjének segítségével került a megyeszékhelyre, ahol rövid idő alatt lakást is kapott.⁵ „Újhelyi Imre” márciusban, majd májusban újabb jelentéseket adott a F.-fel való személyes találkozásairól, újabb lényegi információt azonban nem tudott közölni.⁶ Hornyák főhadnagy az adatgyűjtésbe más hálózati személyeket is bevont. Az orvos tevékenységének és baráti kapcsolatainak a felderítésére igénybe kívánta venni a „Marosi” fedőnevű ügynököt,⁷ ám az ő esetleges jelentése nem található a beszervezési anyagban. Megtalálható viszont a „Kovács Péter” fedőnevű, szintén orvos (s vélhetően szintén a rendelőintézetben dolgozó) informátoré, aki április közepén adott jellemzést F.-ről. Az általa közölt életrajzi adatok közül említést érdemel, hogy F.-nak a klinikáról és K.-ról is azért kellett távoznia, mert nézeteltérése támadt valakivel. „Kovács” F. 1956-os dolgairól nem tudott semmit, csak azt, hogy a hírek szerint „ellenforradalmi magatartása” miatt (ő volt a munkástanács elnöke) kellett eljőnnie a szomszéd megyében lévő járási kórházból. (A főhadnagy érthetetlen módon mégis úgy értékelte, hogy a jelentés alapján lehetősége van az orvos 1956-os tevékenységének tisztázására.)⁸

Hornyák Miklós más módon is igyekezett információkhoz jutni a jelöltről. Május 5-én prioráltatta az orvost: két héttel később arról tájékoztatták, hogy F. sem az „antidemokratikus elemek”, sem a hálózati személyek nyilvántartásában nem szerepel.⁹ A szomszédos megye politikai nyomozó főosztályától F. 1956-os tevékenységéről érdeklődött, ahonnan május végén érkezett meg a válasz (sőt mindjárt kettő, egyiket a megyei központ, a másikat a járási politikai kirendeltség írta). A főhadnagy megtudta, hogy F. a járási kórház munkástanácsának a tagja volt, mindennap szervezett formában tájékoztatta a fővárosi eseményekről a kórház dolgozóit a nyugati rádióadások alapján, és az „ellenforradalom eszméit éltette és híresztelte”. Az ő kezdeményezésére bocsátották el a kórház párttitkárát, illetve egy nagygyűlésen követelte a megyei kórház igazgatójának a leváltását is. Mindezeket túl szoros kapcsolatot tartott a járási forradalmi bizottság elnökével, akivel a kórházban együtt dolgoztak. Noha az „egyik eszmei irányító”-nak nevezték, cselekményeit mégsem értékelték olyan súlyosnak, hogy azért bíróság elé lehessen állítani, internálására vagy rendőri felügyelet alá helyezésére pedig

azért nem került sor, mert a forradalom leverését követően nem sokkal elköltözött a „területről”.¹⁰

Hornyák Miklós talán türelmetlen volt, vagy tényleg sokat kellett várnia a fenti információkra, mindenesetre időközben személyes adatgyűjtést is folytatott a járási székhelyen, ahol a kórház volt párttitkárával és az egyik téesz kovácsával beszélt. A tőlük nyert információkat – amelyek lényegében megegyeztek a szomszédos megyebeli kollégáktól nyert fenti értesülésekkel, tehát a forrásaik vélhetően ugyanazok voltak – a korábbi hálózati jelentésekkel egyetemben beépítette az orvos környezettanulmányába, illetve külön jelentést is készített róluk. Ezek szerint F. a járási kórház 1956. október 26-án megalakult munkástanácsának az elnöke lett. Ebben a minőségében utasítást adott az épület tetején lévő vörös csillag leszerelésére, valamint a homlokzaton lévő népköztársasági címer leverésére, de részt vett a vörös zászlók széttépésében is. Rendszeres tájékoztatást tartott a dolgozóknak a Budapesten történekről, méghozzá a Szabad Európa és az Amerika Hangja adásai alapján, és ezeken több alkalommal is kijelentette, a magyar nép végre szabad lehet. Munkástanács-elnökként felkereste a járás községeit is, részben híreket vinni, részben munkástanácsokat szervezni. Október 31-én mint „piszkos rákosistát” azonnali hatállyal „elzavartatta” a kórházból az intézmény párttitkárát, és határozatot fogadott el a megyei kórház igazgatójának és másoknak az elbocsátásáról. A forradalom leverését követően „illegálisba vonult”, csak 1957 májusában bukkant fel K.-án.¹¹

A környezettanulmány épített F. 1959. május 11-én írt önéletrajzára is, nem annyira az életrajzi adatok vonatkozásában, hiszen ezekről a hálózati személyek jelentéseiből, illetve F. orvosi törzslapjából¹² is tájékozódhatott Hornyák, ám például az az információ, hogy már 17 tudományos publikációja jelent meg (köztük több külföldi folyóiratokban), és egy ízben akadémiai jutalmat is kapott értük, innen származott. F. szerint egyébként azért nem vonták felelősségre 1956-os szerepvállalása miatt, mert a munkástanács elnökeként mindvégig betartotta „a törvényes rendelkezéseket”.¹³ Az önéletrajz dátuma, illetve az a tény, hogy nem a másolata, hanem a kézzel írott eredetije szerepel a beszerzési dossziében, arra utalnak, hogy a szöveg a politikai rendőrség részére íródhatott. Valószínűleg nem közvetlenül, ugyanis a jelölt és a jövőendő tartótisztje csak több nappal később találkoztak először személyesen. Talán valamely felügyeleti szerv, például a megyei tanács egészségügyi osztálya, kért önéletrajzot F.-től, és innen továbbították az állambiztonság részére.

Hornyák Miklós egy meg nem nevezett tisztjársával május 19-én a lakásán kereste fel F.-et, akit meglepett az, hogy a rendőrségtől keresik, ám – tapasztalva a látogatók közvetlenségét – lassan felengedett. A beszélgetés alapvetően a k.-i „gyermekgyógyintézetben” kialakult helyzetről folyt, amelynek során szóba kerültek a vezetők és egy közeli hasonló jellegű intézmény vezetői közötti személyi ellentétek, amelyek megakadályozták a két intézet összevonását. F. elmondta, kevés ideig dolgozott K.-án, ezért nem tud sok mindenről beszámolni, mire Hornyákék rákérdeztek a korábbi munkahelyére. F. így kénytelen volt 1956-os tevékenységéről is beszélni: a járási kórház munkástanácsának volt az elnöke, ezért büntetésből került K.-ra. Elmondása szerint csak „szokásból” vállalta el a posztot, mert korábban is mindenféle bizottságba bevásztották, ám elismerte, hogy az akkori kormány minden intézkedését végrehajtotta. A rendőrök ezután visszatértek a fedőtörténethez, és sajnálkozva megemlítették: ha előbb találkoznak F.-fel, akkor talán másként alakultak volna a dolgok a k.-i gyermekotthonban. A jelölt bekapta a csalt: felajánlotta, hogy ha ennyire fontos az ügy, akkor ő szívesen kimegy velük a községbe, tisztázandó az ottani helyzetet. Hornyák és társa megköszönték a felajánlott segítséget, ám előtte meg szeretnék ismerni 1956-os magatartását, ezért arra kérték, írjon erről egy feljegyzést, amelyet május 22-én kora délután a vasútállomás poggyászpénztára előtt adjon oda nekik; azért ott, mert nem szeretnék, ha gyakori látogatásuk problémát okozna neki otthon. A figyelmét így is felhívták arra, hogy a beszélgetésükről senkinek sem beszélhet. A társalgás végén F. volt az, aki visszatért az 1956-os ügyeihez, hangsúlyozva, hogy akaratán kívül keveredett az

„ellenforradalmi eseményekbe”, amit azzal próbált alátámasztani, hogy két testvére is magas funkciót tölt be (egyik a Műegyetem dékáni hivatalában vezetőhelyettes, a másik főmérnök Budapesten). A rendőrök megjegyezték, ezek szerint sokkal közelebb áll hozzájuk, mint „másokhoz” (az eredetiben is idézőjelben), mire F. azt válaszolta, „ez természetes”, és ismét biztosította látogatóit, hogy bármikor a rendelkezésükre áll.¹⁴

A megbeszélte találkozóra minden bizonnyal sor került, mert F. szervezési anyagában megtalálható a május 21-én írt feljegyzése, amelyben 1956-os tevékenységét ismerteti. Szerinte a kórház munkástanácsa 1956. október 28-án alakult meg, amelynek ő is tagja lett, ám azt, hogy elnöke lett volna, kifejezetten nem említi. Hangsúlyozza, hogy a munkástanács „az adott nehéz körülmények között” biztosította az intézmény folyamatos működését, és tevékenysége során többször is igénybe vette a járási pártbizottság segítségét. Tudomása szerint a tanács többi tagja még mindig a kórházban dolgozik, ami szintén azt bizonyítja, hogy nem fejtettek ki ellenséges tevékenységet. Amikor megjelent a rendelkezés, miszerint nem termelő üzemekben nem működhet munkástanács, azonnal beszüntették a működésüket, és felhívták az alkalmazottakat, hogy legyenek bizalommal a kormány és a helyi vezetés iránt.¹⁵ F. május 24-én újból találkozott a rendőrökkel, ez alkalommal a k.-i gyermekotthonnal kapcsolatos tapasztalatait írta le.¹⁶ A következő találkozót június 1-ére beszélték meg, amelyre F. egy gyerekorvosról készített rövid jellemzéssel érkezett¹⁷ – és „Debreceni” fedőnevű ügynökként távozott.

F. mit sem tudhatott arról, hogy időközben, május 28-án Hornyák Miklós hálózati személlyé történő szervezésére tett javaslatot, és a június 1-i találkozót már egy előre felállított forgatókönyv alapján bonyolítják le. Igaz, az eredeti elképzelés szerint a főhadnagyot Balázs Tibor, az 5. osztály vezetője kísérte volna el, ám az ő elfoglaltsága miatt Orvos István, a megyei politikai nyomozó osztály vezetőhelyettese lett Hornyák társa. F. a legutóbbi találkozó során megbeszélte időpontban, déli egy órakor pontosan megjelent a vasútállomás előtt, és a két rendőr társaságában gépkocsival elindultak a k.-i gyermekotthonba. Legalábbis F. így tudta, mert a tiszteknek eszük ágában sem volt odamenni, ők a megyeszékhellyel szomszédos járási központba igyekeztek, az ottani rendőrkapitányságon kívánták végrehajtani a szervezést. A tervek szerint az idő előrehaladott volta miatt javasolták volna, hogy a kapitányságon beszélgessenek, ám Hornyák végül más legendát alkalmazott: felvetette, hogy látogatásukról egész biztosan tájékoztatják majd a megyei tanács egészségügyi osztályának a vezetőjét, amiből F.-nek kellemetlensége származhat. Az orvos ezzel egyetértett, és állítólag ő javasolta, hogy akkor menjenek egy olyan helyre, ahol nyugodtan megbeszélhetik a gyermekotthonnal kapcsolatos problémákat. A tiszt tudott is egy ilyen helyet: a közeli járási rendőrkapitányságot javasolta, ahol – ezt viszont nem említette F.-nek – már előkészített helyiség várta őket.

Az elképzelések szerint a tisztek a beszélgetés során megemlítik: úgy látják, F. nem viszonyul ellenségesen a rendszerhez, nekik is igyekezett minden segítséget megadni, amit a jövőben is igénybe szeretnének venni, ehhez azonban tudniuk kell, milyen tevékenységet fejtett ki 1956-ban, így részletesen kikérdezik „ellenforradalmi” működésére vonatkozóan. Ezután – hírszerző lehetőségeit feltérképezendő – kapcsolatai felől érdeklődnek: ki támogatta a megyeszékhelyre kerülésében, illetve ismerősei között vannak-e olyanok, akik részt vettek az 1956-os eseményekben, és most is ellenségesen viszonyulnak a rendszerhez. Majd visszatérnek saját személyére, és arról kérdezik, jelenleg miként értékeli 1956-os szerepvállalását, mit gondol a felelősségre vonásának elmaradásáról, és – ezzel eljutunk a szervezés kulcspillanatához – hogyan kívánja cselekményét jóvátenni. A jelentés alapján ez esetben is sikerült a terveket követni. Orvos őrnagy előbb K.-ról kérdezte F.-et: mit tud a községben megjelent, kézzel írt röpcédulákról (semmit), és milyen „hiányosságokat” tapasztalt az ott élő értelmiségiek részéről (a pedagógusok közül többen elhanyagolják a nevelőmunkát, politikailag passzívak, „idealista” beállítottságúak, templomba is járnak, a gyermekotthon vezetője volt apáca, mégis meghagyták pozíciójában). Miután tanulmányozták a jelölt őszinteségét és a rendőrséghez való viszonyát, rátértek az 1956-os tevékenységére. F.

először kisebbíteni igyekezett cselekményének súlyát, és azt hangsúlyozta, hogy társaival semmilyen törvényellenes intézkedést sem hajtottak végre. Hornyák azonban – több konkrétumot is említve – tovább faggatta, amivel tájékozottságát is fitogtatta, így. F. nem tehetett mást, mint elismerje, hogy részt vett a fenti eseményekben, és ezzel súlyos hibát követett el. (Az eredeti javaslat szerint F.-fel le akarták íratni az általa elmondottakat, ám az idő rövidsége miatt eltekintettek ettől.)

Hornyák előzetesen úgy gondolta, terhelő adatok alapján, a meggyőzés módszerével bírják együttműködésre F.-et: amennyiben úgy látják, hogy az orvos őszintén beszél 1956-os tetteiről, akkor biztosítják arról, hogy értékeli őszinteségét, megtévedt embernek tekintik, ezért nem kívánják felelősségre vonni. A jelölt magatartását tanulmányozva azonban a két tiszt menetközben arra az elhatározásra jutott, hogy mégsem a kompromittáltságára, hanem a közös célokra és az eddigi segítségnyújtásra hivatkozva vetik fel az együttműködés kérdését. Úgy látják – kezdték –, hogy F. szívesen segítette a munkájukat, és rákérdeztek, a jövőben is hajlandó lenne-e erre. Az orvos igennel válaszolt, mondván, hazafias kötelességének tartja, hogy támogassa a politikai rendőrséget. Hangsúlyozta: meggyőződésből és nem az 1956 miatti felelősségre vonástól való félelme miatt vállalja az együttműködést az állambiztonsággal. Ezért a beszervezési nyilatkozatba nem foglalták bele, hogy „ellenforradalmi” tevékenység miatt szervezték be. Ennek aláírása előtt azonban még aggályainak adott hangot: mi szükség van az kapcsolattartás kötött formájára, mi történik akkor, ha nem tud megjelenni a találkozókra, és gyerekeire nem lesz-e hatással az ő ez irányú tevékenysége. A tisztek megnyugtatták, hogy munkájuk szigorúan titkos és konspirált, a nyilatkozatra nem bizalmatlanság miatt van szükség, egyszerű formaságról van szó, ugyanúgy, mint a recept megírása esetében. Biztosították arról is, hogy nem jelent problémát, ha valamelyik találkozóra nem tud elmenni. A gyerekeivel kapcsolatos aggodalma kapcsán – nem egészen világos, miért – megkérdezték tőle, bízik-e bennük, és „elismeri-e azt, hogy a történelem kereke csak előre fordulhat, és nem hátra”. F. azt felelte, hogy igen (a jelentésben felkiáltójellel), és aláírta a beszervezési nyilatkozatot.

„Alulírott dr. F. [...] -i lakos a mai nap folyamán a BM pol. nyomozó szerve megbízottainak önként, saját elhatározásomból felajánlom támogatásom. A tudomásomra jutott ellenséges cselekményeket a megbízóimnak írásban fogom jelenteni. Jelentéseimet »Debreceni« néven fogom aláírni. A megbízóim által megjelölt körülményeket és megbízásokat minden esetben őszintén, az igazságnak megfelelően fogom tisztázni és rögzíteni. A megbeszélt találkozókra minden esetben pontosan elmegyek. A rendőrség pol. nyomozó szervei és köztem létrejött megállapodást és együttműködést szigorúan titokban fogom tartani, mivel az államtitkot képez. [...] 1959. VI. 1. Dr. F.” – szól a saját kezű nyilatkozat, amelynek a szövegét minden bizonnyal a tisztek diktálták az orvosnak. Már a beszervezési javaslatban szerepel ugyanis: ha F. felajánlja segítségét, akkor nyilatkozatot íratnak vele arról, hogy önként vállalja az együttműködést, és a kapott feladatokat a legjobb tudása szerint hajtja végre, amiről fedőnéven tesz jelentést megbízóinak. (Amennyiben úgy ítélték volna meg, hogy az orvos nem alkalmas vagy nem hajlandó a titkos együttműködésre, titoktartási nyilatkozatot vettek volna tőle, dokumentálták volna „ellenforradalmi” tevékenységét, ez alapján nyilvántartásba veszik, és intézkednek gépjárművezetői jogosítványának bevonásáról.)

Ezt követően már csak a „kioktatás” volt hátra. A tisztek elmagyarázták az újdonsült ügynöknek, hogy miként viselkedjen, hogyan és milyen formában írja meg a jelentéseit, illetve miként „legalizálja” környezete előtt a titkos találkozókra való megjelenését. (Nem kell valami nagyon körmönfont dologra gondolni: Hornyák főhadnagy ezen első alkalomra azt tanácsolta az orvosnak, hogy otthon és – ha késik – a munkahelyén mondja azt, hogy betegnél volt.) Ha valamilyen okból nem tudna megjelenni az előzetesen megbeszélt időben, nyilvános telefonról hagyjon üzenetet, hogy „Debreceni” nem lesz idehaza, csak a következő napon vagy héten. Amennyiben olyan információ jut a birtokába, amelyet sürgősen meg akar osztani a kapcsolattartójával, szintén nyilvános készülékről hívja a tisztet, és fedőnéven bemutatkozva kérje telefonhoz „Hornyák

elvtársat". A beszerzés – melynek során F. mindvégig higgadtan viselkedett, és egyáltalán nem lepődött meg a fejleményeken – ezzel véget is ért: a jelentés szerint az egész három és fél órát vett igénybe.¹⁸

A beszerzésen megbeszélték „Debreceni” ügynökkel, hogy az első találkozót június 9-én délután negyed hétkor tartják meg, a temető melletti stoptáblánál, innen személyautóval mennek ki a szomszéd község felé. (A biztosító találkozóra másnap, ugyanebben az időpontban kerül sor.) Hálózati személyként első alkalommal még mindig a k.-i gyermekotthon kapcsán kellett jelentést készítenie.¹⁹ A tervek szerint a későbbiekben a „Szabolcsi-lak” fedőnevű találkozási lakásban jöttek volna össze, és kezdetben a rendelőintézetben dolgozó ellenséges beállítottságú személyek magatartásának megfigyelésével, majd e személyek részletesebb és alaposabb feldolgozásával bízták volna meg. „Debreceni” ellenőrzésére továbbra is „Kovács Péter” informátort és „Újhelyi Imre” ügynököt kívánták felhasználni.²⁰ (A „Szabolcsi-lak” nevű T-lakás a megyeszékhely központjában található Irodaház 3. emeletén lévő kultúrterem melletti irodahelyiséget takarta, amelyet 1955 óta használt a megyei politikai rendőrség, bár 1958 májusától átmenetileg nem tudták igénybe venni, újbóli használatbavételére csak 1959 júniusában nyílt lehetőség, tehát „Debreceni” beszerzése idején éppen nem állt az állambiztonság rendelkezésére.²¹)

Nem kell (nem is kellett)

Azt, hogy „Debreceni” megjelent-e a temető mellett, és elkészítette-e jelentéseit a gyermekotthonról, a későbbiekben pedig a rendelőintézetben dolgozó kollégáiról, nem tudhatjuk, a jelentéseit tartalmazó M-dosszié ugyanis nem maradt fenn. Az viszont így is megállapítható, hogy az ügynök nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Már az is sokatmondó, hogy a jutalmazások kimutatására szolgáló táblázat üresen maradt.²² Az 5. alosztály vezetője, Kovács István százados hónapokkal később megállapította, hogy az ügynök a találkozókra rendszertelenül járt el, és egyetlen, a politikai rendőrség számára értékes jelentést sem adott. Kovács szerint „Debreceni” beszerzése nem is volt célszerű, mert alig fél évvel korábban került a megyeszékhelyre, és ez idő alatt nem tudott kapcsolatot kialakítani az állambiztonságot érdeklő személyekkel. A beszerzése után sem velük, hanem párttagokkal és más „demokratikus elemekkel” kereste az érintkezést. Jellemző, hogy amikor 1960. március végén Kovács százados utasította az ügynököt, hogy írja le, milyen „osztályidegen és ellenforradalmi elemekkel” áll összeköttetésben, ő tizenkét orvost és jogászt sorolt fel, egy-két kivételtől eltekintve „megbízható” személyeket (első helyen például a politikai ügyészt és a megyei főügyészt). A tiszt megsemmisítette a jelentést, és felelősségre vonta az ügynököt, aki elmondta, a politikai rendőrséget érdeklő emberekkel nem tart kapcsolatot, leterheltsége miatt nem is tud velük közelebbi ismeretséget kötni. Az alosztályvezető mindezek után javasolta a titkos együttműködés megszüntetését.²³

„Debreceni” hálózatból való kizárására 1959. május 2-án került sor. Az orvossal újból nyilatkozatot íratnak, ezúttal arról, hogy tudomásul veszi: a BM állambiztonsági szerveivel való kapcsolata megszakad, illetve a korábbi együttműködésük „szigorú államtitkot” képez, arról továbbra sem beszélhet senkinek, ellenkező esetben eljárást indítanak vele szemben.²⁴ Még aznap a beszerzési dossziéját is lezárták.²⁵

A történetnek – és az ehhez hasonló történetek sokaságának – van egy triviális tanulsága: konkrét esetekben sosem egy elvont entitás, egy intézmény, hanem az ember cselekszik. „Az” ügynökhálózatot ugyan „a” politikai rendőrség építette és működtette, ám egy bizonyos ügynököt egy bizonyos tiszt szervezett be és tartotta vele a kapcsolatot. A szabályok, szabályzatok és utasítások természetesen sok mindent meghatározhattak, de ott és akkor az operatív beosztottnak kellett meghoznia a döntéseket. Ez esetben Hornyák Miklós döntött – és döntött rosszul. Hiszen F. egyáltalán nem rendelkezett azokkal a hírszerzői lehetőségekkel, amelyeket a tiszt neki tulajdonított: mint arra

„Debreceni” kizárási javaslata is rámutat, alig pár hónapja költözött a megyeszékhelyre, ahol még nem tudott, a későbbiekben pedig kiderült, nem is akart bizalmas viszonyt kialakítani a politikai rendőrséget érdeklő, ellenségesnek tekintett orvosokkal. (Hornyák figyelmen kívül hagyta „Kovács Péter” közlését is, aki már idézett jelentésében leírta, hogy F. felesége rokonsága révén inkább jogászokkal és nem orvosokkal van baráti kapcsolatban.) Úgy tűnik, Hornyák mindent arra alapozott, hogy F. a rendelőintézet vezetőjének a segítségével került be vidékről, amit az ellenséges elemek, ellenforradalmárok közötti szolidaritás megnyilvánulásaként értelmezett.

A tiszt hibát, sőt a kizárási javaslat szerint súlyos hibát követett el akkor is, amikor – az operatív elvek megsértésével²⁶ – menetközben eltért a szervezési tervtől, vagyis nem kompromittált személyként kezelte a jelöltet, és lényegében rábeszélte őt arra, hogy vállalja az együttműködést. (Megjegyzem, ebben ludas volt a jelen lévő osztályvezető-helyettes is, ám az ő felelősségét az alosztályvezető valamiért nem vetette fel.) Hornyák arra hivatkozott, hogy az orvos az 1956-os tevékenységével megzsarolva nem kínálkozott volna fel, ám – Kovács István alosztályvezető kénytelen volt megállapítani – az ügynök így is „tehernek veszi” az együttműködést.²⁷ (Ezek után érthetetlen, hogy a hálózati személyt mégis „ellenforradalmi” kategóriába sorolták, és adatlapján a szervezés alapjául „az ellenforradalmi tevékenység felvetése” és a „fokozatosság”, a 6-os kartonján „politikai terhelő kompr[omittáló].” szerepel.²⁸) A későbbi jellemzés fényében már-már komikusnak hat, hogy Hornyák szerint az orvos szívesen vállalta az együttműködést, és a szervezés során tanúsított viselkedése alapján azt állapította meg, hogy „munkáját igyekezni fog elvégezni”, amire biztosíték a politikai rendőrséghez való jó viszonya és „dolgozni akarása”; az ügynök adatlapjára is azt írta: „Az állambiztonsági szervekhez való viszonya jó. Szereti a pontosságot.”²⁹

A főhadnagy igazából már ott is hibázott, hogy 1956-os szerepvállalásával és a felelősségre vonás elmaradásával tervezte szervezni F.-et. 1959 közepén már lecsengőben volt a forradalom utáni megtorlás, és az év áprilisában sor került az első, részleges közkegyelem kihirdetésére is. F. tevékenységére vonatkozóan ráadásul szinte semmilyen értékelhető bizonyíték nem állt a politikai rendőrség rendelkezésére. A szomszédos megye 1956-os eseményeiről készített állambiztonsági „monográfia” a járási székhely kapcsán egyáltalán nem említi F. nevét, sőt a járási kórházban történekről sem olvashatunk semmit.³⁰ A kórház gépkocsivezetője 1957 augusztusától 1958 szeptemberéig rendőrhatalósági felügyelet alatt állt, mert 1956-ban összetörte az épületen lévő vörös csillagot (emellett rémhíreket terjesztett), ám az illető anyagában sem merült fel az eset kapcsán, hogy abban F. bármilyen formában – akár csak kezdeményezőként – részt vett volna.³¹

„Debreceni” esete (is) azt mutatja, hogy nem lehet túlértékelni az operatív tisztek szerepét a hálózat szervezésében, már csak azért sem, mert e tevékenységük alapvetően meghatározta az állambiztonság adott szervezeti egységének a működését. A Hornyák Miklós főhadnagy által szervezett ügynökkel például három hónap múlva már nem neki, hanem Szörényi László hadnagynak kellett a kapcsolatot tartani.³² A tiszt rossz döntéséért véleményem szerint a rossz helyzetfelismerése okolható, az, hogy félreismerte a jelölt személyét és ebből fakadóan hírszerző lehetőségét. Ennek okát nyilván nem lehet pontosan megállapítani, a fennmaradt szövegek alapján azonban megkockáztatom, hogy a személyes találkozókon szerzett tapasztalatai nagy szerepet játszottak ebben. Nézzük meg, (az életrajzi adatokon túl) mit tudhatott meg Hornyák Miklós az ügynökjelölről, mielőtt személyesen is megismerte. „Kétszínű, alakoskodó, kígyó simaságú, finomkodó ember. Minden porcikája jobboldali” – jellemezte F.-et „Újhelyi Imre”. (Utóbbi igazolására elmesélte, hogy az orvos még K.-án azt a kijelentést tette: „csak nem fog egy szegény falusi orvos egy ilyen gazdag országnak 700 Ft-ért villanyórát venni”.) Az ügynök szerint F.-et jó orvosnak tartják, bár kicsinyes és a pénzt is nagyon szereti; igaz, állapítja meg később, K.-n állítólag nem kért sokat a betegektől.³³ „Kovács Péter” szintén kiemelte, hogy F. nagyon jó orvos, tudása messze felülmúlja a körzeti orvosokét, és ennek nemcsak a betegei, hanem ő maga is tudatában van:

„Modora eléggé megnyerő, azonban tudatában van szakmai értékének, és ezt érezteti is betegeivel és környezetével is.” Állítólag szereti a pénzt, ám az informátor azonnal hozzátette, hogy ez az orvosok nagy részére igaz, és csak akkor elítélendő, ha „kóros” méreteket ölt.³⁴

A két hálózati személy tehát egy nagy tudású, ám alakoskodásra hajlamos, beképzelt emberként jellemezte F.-et. Hornyák Miklós merőben más benyomásokat alakított ki róla első találkozásjukon: „Jó megjelenésű, határozott, nyílt, egyenes, őszinte. Beszédmodora megnyerő. Beszédében alapos, megfontolt. Udvarias, nem hízelgő, nem törtető.”³⁵ A személyes tapasztalatok felülírták mások véleményét, amit jól mutat, hogy a fenti jellemzést a tiszt majdnem szó szerint beemelte F. környezettanulmányába és ügynöki adatlapjába is.³⁶ A szervezési javaslatban más szavakkal, de hasonlóképpen kedvező képet alkot F.-ről: „Közvetlen, barátságos. Származása és osztályhelyezete miatt szívesen barátkoznak vele. Könnyen az emberek bizalmába tud férkőzni, mindenkivel szemben megtalálja a szükséges hangnemet. Jó megjelenésű, udvarias, szereti a társaságot. Jó kapcsolataira jellemző az a körülmény, hogy [...] [a megyeszékhelyre] kerülése óta megfelelő lakást és személygépkocsit tudott magának szerezni.”³⁷ Az autóról „Újhelyi” és „Kovács” is beszámolt, előző szerint „rozoga”, nem új kocsiról van szó, utóbbi pedig úgy fogalmazott, hogy az autó „nem modern, hanem régi szabású”. De az autó Hornyák számára akkor is autó... A lényeg persze nem ez, hanem a tiszt azon megjegyzése, hogy az orvos „könnyen az emberek bizalmába tud férkőzni”: úgy tűnik, „az emberek” közé beletartozott Hornyák is, az ő bizalmát szinte azonnal elnyerte, és ez alapvetően meghatározta, hogy a főhadnagy milyen képet alkotott róla.

Amikor a hetvenes évek elején a megyei III/III. osztály operatív intézkedéssel felbomlasztott egy megyei alkotóműhely elnevezésű, „társadalomra veszélyes laza csoportosulást”, melynek tagja volt F. is, felmerült, hogy újra foglalkoztatják ügynökként. A társadalmi kapcsolatok azonban úgy jellemezték, hogy „arrogáns modorú, összeférhetetlen természetű, karrierista ember, ezért környezetében unszimpatikusnak tartják”. „Rossz” személyes tulajdonságai miatt ezért lemondtak a „Debreceni”-vel való újbóli kapcsolatfelvételtől.³⁸ Az állambiztonság tisztjei tehát ekkor hitelt adtak adatközlőik véleményének, és nem kívánták feltámasztani „Debrecenit”. Az eset ugyanakkor azt is jelzi, hogy egy hálózati személy élete nem ért véget a kizárásával, az állambiztonság bármikor elővehette az anyagát, és kísérletet tehetett a kapcsolat felújítására. F. természetesen nem tudhatta, hogy egykori megbízói „Debreceni” fedőnevű ügynökként (is) számon tartják még a hetvenes, sőt a nyolcvanas években is. 1981-ben ugyanis ismét felfigyeltek személyére, mert kapcsolatban állt a megyei állambiztonság által figyelt, „ellenzéki beállítottságú” emberekkel. A III/III. osztály azonban most is azt állapította meg, hogy „az ügynök operatív pozíciói nem teszik indokoltá a kapcsolatfelvételt, továbbfoglalkoztatását”.³⁹ Hornyák Miklós ekkor már nem volt az állambiztonság alkalmazottja, 1972 elején – még 48 éves sem volt ekkor – nyugdíjba ment.⁴⁰

F. régen eltemethette „Debreceni”-ségét. A közelmúltban megjelent életrajzi visszatekintésében mindenesetre nem tesz említést arról, hogy évtizedekkel korábban kapcsolatban állt a politikai rendőrséggel.

¹ ÁBTL 1.11.10. 344. Jelentés az Országos Politikai Osztály hálózatában 1959. január 1-től 1959. december 31-ig történt változásokról, 1960. január 10. (2. sorozat, 28. doboz.)

² Hornyák Miklós személyi anyaga nem maradt fenn, a parancsokból pedig nem derül ki, mikor került az államvédelemhez. Vélhetően 1953 előtt, mert ekkor nem kinevezték, hanem beosztották az „egyesített” BM ipariszabotázs-elhárító osztályára. 1954 februárjában innen került a megyei főosztályhoz, ahol előbb tanulmányi előadóként, majd 1955 decemberétől a mezőgazdasági elhárító osztály instruktorként dolgozott. 1956. november 30-i hatállyal elbocsátották, ám 1957 áprilisában a bünygyi alosztálytól visszakerült a megyei politikai rendőrségre, talán már ekkor a belsőreakció-elhárítást végző 5. alosztály beosztottja lett. ÁBTL 2.8.1. A

belügyminiszter 24. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. július 31. Uo. A BM Személyzeti Főosztály vezetőjének 352. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. február 9. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének áv. 119. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. október 24. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének áv. 126. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. december 6. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének 899. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. november 22. Uo. A belügyminiszter-helyettes 00541. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. április 16.

³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 31. Feljegyzés a városi tanács egészségügyi osztályán és a rendelőintézetben lévő osztályidegen személyekről, 1959. május 25.

⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 33. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. február 27.

⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 34. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. március 17. Uo. 36. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. május 16.

⁷ Az „Újhelyi Imre” február 27-i jelentése kapcsán tervezett intézkedések között szerepel „Marosi” bevonása F. ellenőrzésébe.

⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 35. „Kovács Péter” fn. informátor jelentése, 1959. április 16. Vö. ÁBTL 2.2.2. „Kovács Péter”.

⁹ A kérdőjegyek: ÁBTL 3.1.1. B-91179. 15. (boríték).

¹⁰ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 20. Jelentés F. ügyében, 1959. május 25. (a járási politikai nyomozó kirendeltségé). Uo. 21. Jelentés F. ügyében, 1959. május 25. (a szomszédos megyei központé). Uo. 19. Kísérőlevél, 1959. május 27.

¹¹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 16–18. Környezettanulmány, 1959. május 26. Uo. 22–23. Jelentés, 1959. május 27. (Utóbbira Burján János hadnagy nevét gépelték, ám nincs nyoma annak, hogy ő bármiféle szerepet játszott volna az ügynökjelölt feltérképezésében, ezt elvileg a konspirációs alapelvek sem tették lehetővé.)

¹² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 32. Orvosi törzslap másolata, d. n.

¹³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 3. Önéletrajz, 1959. május 11.

¹⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 12–14. Jelentés Dr. F. főorvos személyes megismeréséről, 1959. május 26.

¹⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 25. Feljegyzés, 1959. május 21.

¹⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 26. Feljegyzés, 1959. május 24. A találkozót megemlíti még: uo. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3.

¹⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 24. Feljegyzés, 1959. május 30. F. egyébként rendkívül kedvező képet rajzolt a kollégájáról: „...jó szakembernek tartom, aki nagy erőfeszítéseket tesz a [...] -i járás viszonylag még mindig elég magas csecsemőhalálzásának csökkentése érdekében”, emellett tanácsstag, és részt vesz a népfront munkájában is.

¹⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3. Vö. uo. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28. A beszervezési nyilatkozat: uo. 30. Nyilatkozat, 1959. június 1.

¹⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3.

²⁰ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

²¹ ÁBTL 3.1.1. B-94359.

²² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 38. Kimutatás a jutalmazásokról, d. n.

²³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 44–45. Javaslat „Debreceni” fn. ügynök kizárására, 1960. április 16.

²⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 46. Nyilatkozat, 1960. május 2.

²⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 47. Lezárólap, 1960. május 2.

²⁶ Bár nem érdektelen, hogy pontosan miben szegte meg Hornyák az operatív alapelveket és szabályokat, jelen írás keretei között ennek aprólékos bemutatásától eltekintek.

²⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 44–45. Javaslat „Debreceni” fn. ügynök kizárására, 1960. április 16.

²⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 4–5. Adatlap, d. n. ÁBTL 2.2.2. 108211. „Debreceni”.

²⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3. Uo. B-91179. 4–5. Adatlap, d. n.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-150370/1. Monográfia, 1959. május 21. 344–348. A járási forradalmi események kapcsán sem említi F. nevét: uo. 341–344.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-16606/124.

³² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 43. Határozat átadás-átvételtől, 1959. szeptember 1.

³³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 33. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. február 27.

³⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 35. „Kovács Péter” fn. informátor jelentése, 1959. április 16.

³⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 12–14. Jelentés Dr. F. főorvos személyes megismeréséről, 1959. május 26.

³⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 16–18. Környezettanulmány, 1959. május 26. Uo. 4–5. Adatlap, d. n.

³⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

³⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 48. Szolgálati jegy, 1973. január 29.

³⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 49. Szolgálati jegy, 1981. június 3.

⁴⁰ A tiszt a belsőreakció-elhárítástól már 1961 szeptemberében elkerült: előbb a mezőgazdasági elhárításnál

dolgozott csoportvezetőként, majd a szervezeti átalakítást követően, 1962 júniusától az egységes szabotázselhárító alosztály főoperatív beosztottként. Bár 1964 júniusában a III/III. alosztályra helyezték, szeptemberben már a III/II. alosztály állományába került, a záhonyi határátkelőhöz KEOKH-előadónak. Hornyák Miklós (ekkor már őrnagy) a megyei rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya beosztottjaként saját kérésére ment nyugdíjba 1972. február 29-én. ÁBTL 2.8.1. A BM II. Főosztály vezetőjének 528. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1961. augusztus 25. Uo. A BM II. Főosztály vezetőjének 397. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. június 30. Uo. A BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 364. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. június 12. Uo. A BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 500. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. szeptember 21. Uo. A belügyminiszter 100. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1972. február 21.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
- 2.2.2. Hálózati nyilvántartások
 - „Debreceni” ügynök 6-os kartonja
 - „Kovács Péter” informátor 6-os kartonja
- 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú beosztottainak iratai
- 3.1.1. Beszervezési dossziék
 - B-91179 „Debreceni”
 - B-94359 „Szabolcsi-lak”
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - O-16606/124. Asztalos Imre Lajos
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
 - V-150370/1. Monográfia, 1959. május 21.